

és megfigyelései alapján Tamási közelmúltjáról és jelenéről íródott. Mondanivalóját Szalay 29 pontba rendezte. Az 1. pont (pontosabban paragrafus) a város fekvéséről szól, a 2. határaitól, a 3. a város első okleveles említéséről, a 4-8. Tamási középkori birtokos családjairól, főleg a Tamásiakról, közülük is részletekbe menően a kiemelkedőbb családtagokról. A 9. pont számol be az Esterházyak birtokszerzéséről, a 10-12. a tamási várról, a 13. a miklósvári vadaskastélyról, a 14. a község újratelepüléséről, a 15. a templom épületéről és felszereléséről, a 16. a püspöki egyházlátogatásokról, a 17. a középkori papokról, a 18. az újratelepítés utáni plébánosokról, a 19. az iskoláról, a 20. természeti csapásokról, főleg tűzvészekről, a 21. a község határáról és a beleolvadtt középkori településekről (Adorján, Fornád, Henye, Kosba). A 22. pont tárgyalja a lélekszámot, a fontosabb épületeket, a szőlőművelést és a mesterségeket, a 23. a földművelést, az állattartást és a jobbágyi terheket, a 24. a Koppány folyó csatornázását, a 25. az uradalmi szervezetet és a község tisztviselőket, a 26. a város vagyonát és a vásárokat, a 27. a lakosok megjelenését, természetét, viseletét és erkölcsét, a 28. egy érdekes, egyházi vonatkozású népszokást, a 29. pedig a tamási néprajvet. A leírás külön alcím alatt egészíti ki az Esterházyak tamási vadaskertjéről, ennek nagyságáról, az állatok fajtáiról és az itteni vadászatokról szóló fejezet, amelyet az 1829. évi vadászaton elejtett állatok számának táblázatos bemutatása egészít ki. Figyelemre méltó és nyelvtörténetileg is érdekes továbbá egy ide tartozó terjedelmes lábjegyzet, amelyben a szerző a különféle vadak német nevének általa javasolt magyar megfelelőit adja meg. Egyházi ember lévén, tanulmányában nagy teret szentel az egyházi viszonyok ismertetésének: hosszasan részletezi a templom építését és felszerelését, a plébánosok életrajzát, valamint egy ritka húsvéti népszokást.

A mű nyelve már a nyelvújítás utáni korszak gördülékenyebb, a latin kifejezések burjánzásától mentes nyelve. Feltűnő néhány tájnyelvi jellegzetesség: *ly* helyett *l* (selem, lik, osztál, barbél, zszindel, mosolog), *n* helyett *ny* (ispány, nyölt), *u* helyett *o* (nálok, bámol, nyakok), a helyett *o* (urodalom, tágos, nyugot, szova), *i* helyett *é* (szerént, késér, ténta), *i* és *ö* helyett *e* (esmer ill. nevendék).¹⁷

Szalay Antal cikkének értékét talán úgy érthetjük meg leginkább, ha tudjuk: e korban mégynkben hasonlóan alapos leírás csak néhány jelentősebb helyről, mindenekelőtt Bonyhádról, Paksról és Dunaföldvárról készült. Mindháromat Egyed Antal, a nagy műveltségű plébános-költő készítette, aki 1828-ban a megye minden településéhez eljuttatott egy 22 pontból álló kérdőívet, amelyet monografikusan kívánt volna feldolgozni; műve nem készült el, csupán a már említett rövid cikk.¹⁸ Bizonyosak lehetünk benne, hogy Szalay – ha személyesen esetleg nem is ismerte idősebb paptársát, aki egyébként rövid ideig Szalay szülőfalujának közelében, Kocsolán is szolgált¹⁹ – forgatta Egyed Antal cikkeit, és azok mintegy mintául is szolgáltak számára, sőt, esetleg Egyed kérdőíveiről is tudomása lehetett.

K. Németh András

Gróf Apponyi Sándor emlékezete

A magyar főúri családok között kevés olyan nagymúltú, tudománypártoló, könyvkedvelő család van, amely annyi híres diplomatát adott volna a nemzetnek, mint a gróf Apponyi család. Antal gróf párizsi nagykövet fia, Rudolf gróf mint követségi titkár szolgálta a monarchiát Szentpéterváron. Ott ismerkedett meg gróf Benkendorf Sándor orosz rendőrminiszter leányával Annával, akit 1840. május 10-én oltárhoz vezetett. A főúri esküvő pompáját maga a cár, I. Miklós jelenléte tette naggyá azáltal, hogy a mennyasszonyt maga kísérte az oltár elé, és erre az alkalomra díszmagyarba öltözött és mellén viselte a Szent István-rend nagyszalagját.

Az esküvő után Rudolf gróft Párizsba helyezték át. Ebből a házasságból született Apponyi Sándor 1844. január 19-én Párizsban. Mivel az édesapja hol Párizsban, hol London-

¹⁷ A vidék nyelvjárására röviden: Szabó József: Koppány menti tájszótár. Szekszárd, 2000.

¹⁸ Cserna Anna-Kaczián János: Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna megyéről. Szekszárd, 1986. további irodalommal.

¹⁹ Életré és műveire: Cserna-Kaczián 1986. 255–259.

ban szolgált, Sándor a középiskoláit magánúton végezte a kiváló matematikus hírében álló Elefánty Ferenc irányítása mellett. Az ifjú gróf már középiskolás korában hódolt könyvgyűjtő szenvedélyének, amit atyai ágon nagyapjától, valamint dédapjától örökölt. Alig volt 14 éves, már jól ismerték a párizsi és londoni antikváriumokban. A középiskola elvégzése után a müncheni egyetemen jogot tanult. Ebben az időben tanárkodott az egyetemen Dölingen Ignác, a híres egyháztörténész és egyházjogász, akinek az előadásai nagy hatással voltak rá.

Az egyetem elvégzése után apja és nagyapja nyomdokain haladva ő is a diplomáciai pályát választotta. Követségi attasé volt 1863–1866 között, majd apja oldalán követségi titkár Párizsban. Diplomáciai tevékenysége széles lehetőséget adott, hogy könyvgyűjtő szenvedélyét szélesebb körben folytathassa. Különösen előnyre vált ebben nagy műveltsége és megnyerő modora mellett az orosz, olasz, francia és angol rokonsága és baráti kapcsolatai.

Édesapja, Rudolf gróf párizsi nagykövet 1876. május 31-én váratlanul elhunyt Velencében. Mivel úgy tervezte, hogy a nyugdíjas éveit a lengyeli kastélyában fogja eltölteni, melynek átalakításában már bele is kezdett, ezért a felesége, Anna grófnő úgy döntött, hogy férjét Lengyelen, a kegyúri templom melletti családi sírboltban helyezik örök nyugalomra. Hogy életének a hátralévő idejében elhunyt férje közelében legyen, feladta párizsi lakását és a lengyeli kastélyba költözött. Fia, Sándor gróf is úgy döntött, hogy abbahagyja diplomáciai tevékenységét és édesanyjával visszavonult a családi birtokra, Lengyelbe. Átszervezte apjától örökölt uradalmát, virágzó gazdálkodást alakított ki, és történeti, régészeti, s bibliográfiai tanulmányainak folytatására rendezkedett be.

1878. április 27-én „nagy fény és pompa között” lépett házasságra Esterházy Alexandra grófnővel, császári és királyi palotahölgygel. A lengyeli kastély átépítését most már közös elképzelésük szerint fejezték be. Alexandra grófnőben olyan házastársra talált, aki nagy műveltséggel és érdeklődéssel, örömmel támogatta tudományos tevékenységét. A grófnőnek kedvtelése volt a festészet, ezért a lengyeli kastélyban férje könyvtári dolgozószobája mellé, a kastély nyugati szárnyán, külön műtermet alakítottak ki. Raoul Frank híres müncheni akvarellfestő és Katona Nándor segítette művészi tehetségének kibontakoztatását. Férjének leghívebb arcképét ő festette meg.

Sándor gróf híres gyűjteménye, a „Hungarikák” részére külön termet rendezett be. Ezeknek a kincseknek nagy nyilvánosság előtti bemutatására 1882-ben, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum által rendezett kiállításon nyílt lehetősége, amivel a szakemberek körében igen nagy elismerést vívott ki. Könyvtárának leíró lajstromát 1900–1902-ben két kötetben tette közzé.

A bibliográfiai, irodalomtörténeti és történeti ismeretekon kívül a régészeti tudomány is a kedvtelése közé tartozott. Az ebben a tudományágban való elmélyülésre kiváló lehetősége nyílt lengyeli birtokán, amikor 1882 őszén Wosinsky Mór, lengyeli plébános, régész megkezdte a „lengyeli sánc” feltárását. Sándor gróf 25 kh erdőt irtatott ki, hogy a feltáró ásátások 1889-ig zavartalanul folyhassanak. Ezen időszak alatt több mint 12 000 db régészeti tárgyat ástak ki. Az ásátások, a „lengyeli kultúra” feltárása, az egész tudósvilág érdeklődését magára vonta. Az ásátásokat a gróf vendégszeretete mellett a helyszínen tanulmányozta Virhow Rudolf berlini egyetemi tanár, de jöttek tudósok Bécsből és Münchenből is a lengyeli ásátásokhoz. Lengyel a magyar szakemberek érdeklődését is magára vonta. A helyszínen tanulmányozta az ásátást Pulszky Ferenc, dr. Czobor Béla, dr. Fröhlich Róbert, dr. Szendrey János és dr. Posta Béla. A szívélyes fogadtatásról, az ásátásokról és a lengyeli kastélyban látottakról dr. Kiss István részletes élménybeszámolót írt, mely a „Szekszárd Vidéke” 1889. május 30-i 23. számának külön nyomataként „Két nap Lengyelen” címmel jelent meg. Az ásátások anyagából Apponyi Sándor a lengyeli kastélyában múzeumot rendezett be. Az itt kiállított összes le-

Gróf Apponyi Sándor szobra a lengyeli kastély udvarában

Gróf Apponyi Sándor lengyeli kastélya (Bai József felvételei)

letet Apponyi 1895-ben felajánlotta egy Szekszárdon építendő múzeum számára, s ezzel megalapította a Tolnavármegyei Múzeumot, melynek első igazgatója Wosinsky Mór volt, az ő nevét viseli ma a múzeum. Mindkét alapító érdemeit emléktábla hirdeti a múzeum falán. A Lengyelen előkerült leletekből a szekszárdi és a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül, több más külföldi múzeum is kapott. Ezenkívül jelentős adománnyal gazdagította Apponyi a budapesti egyetem művészettörténeti szemináriumát.

Apponyi Sándor gróf jelentős szerepet töltött be a magyar tudományos életben. A Magyar Tudományos Akadémia már 1888-ban az Igazgató Tanács tagjává választotta. 1905. május 12-én pedig az I. osztály választotta tiszteletbeli tagjává. Tagja volt a Nemzeti Múzeum Tanácsának is, valamint díszelnökévé választotta a Magyar Bibliophil Társaság. 1897-ben titkos tanácsosi méltóságot kapott. 1904-ben magyar főkamrás mesterré nevezték ki. Rendkívüli érdemeit királyi kitüntetés koronázta. 1907-ben megkapta Ausztria és Spanyolország legmagasabb rendjelét, az Aranygyapjas-rendet.

Életének egyik legnagyobb megpróbáltatását 1905. január 19-én élte át. 61. születésnapján Pozsonyban érte utol a szomorú hír, hogy leégett a lengyeli kastélya. Azonnal Lengyelbe utaztak feleségével, és szomorúan vették tudomásul, hogy a kastély tetőzetét nem tudták megmenteni a tűzoltók. Értékes régi bútorai mind elégték. A híres könyvtárat emberfeletti munkával tudták megmenteni, amiért a grófnő legnagyobb háláját fejezte ki Lengyel község lakosságának és a tűzoltóknak. A kastély tetőzete, Feller Sándor budapesti építész munkájával, 1906 őszére még szebb formában épült újjá.

Apponyi Sándor életének második nagy megrázkódtatását az I. világháború kitörésekor és az azt követő időszakban élte át. Mélységesen aggódott a nemzet fennmaradásáért. Szívén viselte a magyar sebesült katonák sorsát. A háború alatt a lengyeli „rég” kastélyában 28 ágyas honvédkórházat rendezett be és uradalmi orvosával gondoskodott a sebesültek gyógyításáról.

Az élete alkonyán járó Apponyit az 1919-es kommün rendelkezései viselték meg a legjobban. Az uradalmát „szocializálták”, a kastélyt minden berendezési tárgyával együtt államosították. Még a park fáit is leltárba vették. A kastély nagyobbik részét csecsemőotthonnak vették igénybe. Mivel ők ezen időszakban Lengyelen tartózkodtak, a csecsemők gondozásában a felesége is közreműködött. Apponyinak az fájt a legjobban, hogy amiért ő annyit áldozott, a

saját könyvtárából kizárták, azt is állami tulajdonba vették. Amint a felesége az emlékiratában írja: „majd később jött egy rendelet, melyben férjemet könyvtárórré (saját könyvtárának őrévé) nevezték ki, és megengedték neki a gyűjtemény használatát.”

A lengyeli könyvtár a tűzvész, majd a háborús időszak eseményei ellenére épségben megmaradt, azonban Apponyi budapesti Andrássy úti palotájának könyvtárát széthordták. A kommun bukása után Apponyi minden erejét arra fordította, hogy felkutassa és visszaszerezze elhurcolt könyveit. Ez azonban csak kis eredménnyel járt.

Apponyi Sándor gróf nyolcvanadik születésnapját teljes szellemi és testi épségben érte el. Ebből az alkalomból a Magyar Bibliophil Társaság külön ünnepélyes díszülést rendezett tiszteletére. Erre az alkalomra Reményi éremművész emléklapok készített. A boldog nyolcvanadik születésnap után Apponyinak az volt a legfőbb gondja, hogy egész életén keresztül fáradságátlanul gyűjtött kincseit, könyvtárát méltó helyre juttassa. Hosszú töprengés után végül is a legjobbat választotta. A nagy értékű gyűjteményt 1924. szeptember 15-én a Magyar Nemzeti Múzeumnak, illetve az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozta.

Klebelsberg Kunó ezt az ajándékozást a nemzet hálájaként 1925 áprilisában törvénybe iktatta, mely törvény az alábbiakat tartalmazza:

„1925. évi I. törvénycikk gróf Apponyi Sándor könyvtáráról.

Emlékeztül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta meg: ...

1. paragrafus

Magyarország nemzetgyűlése gróf Apponyi Sándornak azt a bőkezű és a nemzeti kultúra gyarapítását célzó elhatározását, mellyel kiváló szakértelemmel gyűjtött nagy értékű XV.–XVIII. századi magyar szerzőktől írt és magyar vonatkozású könyveket, apró nyomtatványokat, térképeket, metszeteket és más könyvészeti szempontból értékes régi könyveket magába foglaló gyűjteményét a hozzátartozó segédkönyvtárral, halála esetére örök tulajdonul a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta és adományozta, a magyar nemzet hálájának emlékeztetül törvénybe iktatja ...”

A törvénycikket 1925. április hó 2. napján hirdették ki, Horthy Miklós kormányzó és gróf Bethlen István miniszterelnök aláírásával. Apponyi az ajándékozást követően betegeskedni kezdett. Tudta, hogy élete számlálóján hamarosan megáll a mutató, ezért az összes vagyonáról végrendeletet készített 1925. január 12-én.

Végrendeletében a lengyeli kastélyát teljes berendezéssel, a hozzátartozó 40 holdas parkkal, a lengyeli uradalmat minden felszerelésével feleségére, Esterházy Alexandra grófnőre hagyta. Örökbe fogadott fiát, Apponyi Antal grófort a köteles résszel elégtette ki. Végrendeletében rendelkezett az uradalom tisztségének és személyzetének nyugdíjazásáról is. Miután a könyvtára után a többi vagyonáról is megnyugtatóan gondoskodott, 1925. április 18-án 12 óra 30 perckor nemes szíve megszűnt dobogni. Lelkét visszaadta a teremtőjének. 1925. április 20-án volt a temetés. A szertartást gróf Zichy Gyula pécsi püspök, a kalocsai érsekség apostoli kormányzója végezte. Dr. Hómann Bálint a kormány, Jankó Ágoston főispán a megye nevében búcsúzott a nagy halottól. A végtiszteleten részt vett és utolsó útján elkísérte a magyar tudományos élet sok jeles személyisége és a főrendi ház több tagja.

Apponyi Sándor gróf halálát követő évben, 1926-ban, özvegye, Esterházy Alexandra grófnő, férje nemeslelkű elhatározását még jelentősebb végrendelettel tetézte meg. A Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta a férjétől örökölt lengyeli kastélyt teljes berendezésével, az uradalmat minden felszerelésével, állattenyésztésével és borgazdaságával együtt. A grófnő 1930. október 15-én hunyt el. Férje mellé, a lengyeli kegyúri templomuk melletti családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Gróf Apponyi Sándor lengyeli kastélyában 1946 őszén Mezőgazdasági Középiskola létesült, mely ma is működik. Az iskola 1991. szeptember 1-én vette fel Apponyi Sándor nevét. (Ma Apponyi Sándor Szakképző Intézet.) Az intézetnél Apponyi Alapítvány létesült 1991-ben. Azóta többen részesültek Apponyi-díjban, illetve kaptak Apponyi Emlékérmeket. A lengyeli kegyúri templom bejáratához az intézet 2001 augusztusában emléktáblát helyezett Apponyi Sándor tiszteletére. 2001. október 6-án a kastély udvarában szobrot állított a tudós gróf emlékére. A szobrot Farkas Pál szobrászművész alkotta.

Bai József